

Глава 6

Малюк починає говорити (від півтора до трьох років)

Мова відкриває дитині нові світи. (...) Надаючи дитині нові можливості свободи і незалежності, мову постачає його найбільш потужним засобом для приєднання до інших людей і до культури в цілому.

Деніел Н.

Стерн

Мова - спочатку зовнішня, а потім

і

внутрішня - стає у людини

найважливішою основою

регуляції

поведінки.

Б.Ф.

Поршнєв

До півтора років більшість малюків вже досить добре ходять і активно спілкуються з батьками за допомогою звуків, жестів і виражень особи. Вони намагаються всюди залізти і все дістати і все краще розуміють звернену до них мову. Приблизно в цьому віці - близько півтора років від роду - вони вступають у новий період розвитку, головними ознаками якого є *активне освоєння мови і формування «я» малюка.*

У цей період різко зростає самостійність дитини: він починає сам вільно пересуватися в просторі і знаходить можливість самостійно діставати привлекливі його увагу предмети. А ще - це вік поступового складання нових відносин з дорослими членами сім'ї. Період цей триватиме приблизно до трьох років, коли дитина досягне нового рівня.

Решта розвиток вашого сина або дочки - і інтелектуальне, і емоційно-особистісне - в чому залежить від того, скільки уваги і як саме ви приділяєте йому або їй в період з року до трьох. А також від того, як ви з ним або з нею спілкуєтесь, і взагалі - від того, як ви поведетеся в його або її присутності.

Справа в тому, що біологічно це вік дуже активного запечатлення всіляких умінь і способів поведінки - *вік наслідування і імпринтингу*. Імпринтинг - це дуже древній спосіб наuczіння, тісно пов'язаний з інстинктами, тобто з вродженими програмами поведінки. Імпринтинг як би удруковує в програму поведінки конкретний зміст. Наприклад, у перелітних птахів є вроджена програма повертатися в рідні місця. Але саме місце, куди птах будуть повертатися, в програмі не записано, воно «удруковується» в неї вже після народження.

Досліди етології показали, що якщо після досягнення пташеням певного критичного віку їх відвезти з місця, де було батьківське гніздо, і випустити в абсолютно іншій місцевості, то після зимівлі вони повертаються туди, звідки їх відвезли (до батьківського гнізда).

Завдання віку Для того щоб наша дитина розвивався благополучно і без ускладнень, у віці від півтора до трьох років йому і нам необхідно вирішити сім великих завдань.

По-перше, маляті треба навчитися говорити і перейти від спілкування за допомогою експресивних знаків до мовного спілкування.

По-друге, нам треба почати поступово переходити від відносин глобальної опіки, властивих найбільш раннього віку, до таких взаємин, які б враховували тільки що виникло «я» малюка і сприяли його розвитку.

Період від приблизно півтора до трьох років є в певному сенсі перехідним від переважно реальних відносин до відносин, які, вільно чи мимоволі, формуємо ми самі. Якими ці відносини будуть, залежить, з одного боку, від наших поглядів на виховання і того, до яких відносинам ми прагнемо, з іншого - від наших сформованих звичок і від того, які відносини з людьми вміємо будувати ми самі.

Чим раніше ви почнете вводити елементи співпраці у відносини зі своїм малюком і домовлятися з дитиною, тим легше ваша сім'я буде проживати так звані «кризові» періоди розвитку (кризи трьох років, семи років, криза підліткового віку).

По-третє, в період до трьох років складається «я» малюка і перед нами постає завдання сформувати у свого сина чи у своєї дочки позитивну самооцінку і розумну впевненість в собі.

Четверте дуже важливе завдання цього віку - розвиток пізнавальної активності та формування допитливості. Ми вже говорили, що період від року до трьох років можна назвати віком розвитку інтелектуальних (а може,

й не тільки інтелектуальних) здібностей. *П'ята задача* полягає в тому, щоб малюк поступово почав спілкуватися з іншими дітьми і сторонніми дорослими. У деяких дітей цей процес йде «сам собою» і не вимагає особливих турбот з боку батьків, іншим же дуже потрібна допомога близьких.

Шоста задача - це підтримка емоційного благополуччя. Це - завдання всього дитинства, а про особливості її рішення в період від півтора до трьох років ви можете прочитати на с. *Нарешті*, *сьома* важливе завдання цього періоду полягає в тому, щоб продовжити формування в малюка корисних звичок і попереджати появу шкідливих звичок (або позбавлятися від них).

Малюк вчиться говорити.

Здатність до мовного спілкування записана в людських генах, і будь-яка нормальна дитина рано чи пізно цю здатність освоїть. Проте залежно від поведінки батьків одні діти опиняються в більш сприятливих для розвитку мовлення умовах і вчать говорити не тільки швидше, але і «якісніше», тоді як інші, будучи в гірших умовах, освоюють мову повільніше і не в повній мері .. Егоїстичне «я» може бути результатом не тільки поту кання виховання, але і розвиваючого виховання, якщо батьки, багато граючи й займаючись з малюком, приймають його як головну цінність свого життя, у всьому йдуть йому назустріч і не вчать його співпереживати іншим людям і рахуватися з їх інтересами.. Особливо часто егоїстом виростає молодший або єдина дитина, оскільки він зазвичай виявляється в центрі уваги.

По-перше, мова являє собою дуже ефективний засіб спілкування з іншими людьми. Завдяки її освоєнню дитині відкриваються нові можливості розуміння навколишніх його людей, йому стає легше спонукати їх виконати його бажання, а дорослі, в свою чергу, набувають нові можливості впливу на його поведінку.

Мова - це дуже потужний засіб впливу на інших людей: не випадково в числі перших слів більшості малюків опиняються «дай!» і «на! ».

По-друге, слово пов'язане з позначається їм дією, і не випадково дієслова в наказовому способі («Дай!», «Ходімо!», «Дивись!») виявляються в числі перших слів більшості малюків. Та й слова, що позначають предмети, теж пов'язані з дією - адже спочатку малюк називає предмет, маючи на увазі «дай цей предмет» або «покажи, що він робить», Завдяки цьому освоєнню мови дає дитині можливість перейти на новий рівень регуляції своїх дій, і він починає вчитися планувати свої дії. Згодом він стане промовляти дії ще до того, як почне їх здійснювати, і це дасть початок мовному мисленню.

По-третє, слово може бути заступником речі, яка відсутня в безпосередньо даної ситуації. Мова дозволяє дитині, як і всім нам, вийти за межі безпосередньої ситуації в часі (ми можемо обговорювати не тільки те, що відбувається зараз

В -четверте, дитина починає позначати словом самого себе, і в нього поступово складається уявлення про себе. Зароджується «я» як особлива особистісна інстанція, якій судилося керувати поведінкою людини протягом усього подальшого життя.

Нарешті, по-п'яте, мова є найбільш потужним середовищем прилучення до людської культури – через казки, історії, фільми, пісеньки, дитячі віршики ... За допомогою мови дитина ніби виростає в світ культури і в сучасне суспільство.

Одночасно із спілкуванням на рівні доречевого знаків малюк все краще розуміє звернену до нього мову і поступово починає вимовляти все більше слів. У віці близько півтора років (плюс-мінус два-три місяці) більшість дітей робить досить різкий стрибок у розвитку мови - вони «раптом» починають набагато краще розуміти звернену до них мову і швидко навчаються вимовляти все нові і нові слова, так що їхній словниковий запас різко збільшується. Починається період перших «питань». У цей період настає перелом в освоєнні мови: кількість вимовних дитиною слів збільшується набагато швидше, ніж раніше

Якщо ви часто розповідаєте дитині казки, історії, читаете і показуєте книжки з картинками, пропонуєте йому розповідати разом з вами - він досить швидко починає і сам намагатися щось розповідати, тобто робить перші кроки до наступного етапу розвитку мови (до речі-розповіді). Потім, починаючи з двох з половиною - трьох років, іде досить тривалий період освоєння все більш складних синтаксичних конструкцій, розширення запасу слів і удосконалювання вимовних звуків. Одночасно це і період освоєння наступного етапу мови: мови-розповіді. Йдеться малюка стає все більш зв'язковий, він починає розповідати вже цілі історії. До «ситуативної» мови (тобто прив'язаною до ситуації: «дай те-то»; «не хочу їсти» і так далі) додається мова, що виводить за межі поточної ситуації: розповідь про те, що робили вранці, твір небилиць, уявлення про майбутнє, розповідь про те, що сталося з героями книжки або мультфільма. Чим визначається час цих переходів? Чому в одних дітей перехід до активного освоєння мови відбувається у віці близько півтора років, у інших - близько двох років, а у деяких лише в два з половиною - три роки?

Чому одні діти майже відразу, ще до двох років, переходять до розгорнутих пропозицій (зрозуміло, спочатку недосконалим), а інші досить довго (до двох з поло виною, трьох або навіть чотирьох років) зовсім не намагаються цього робити? Частково це залежить від фізіологічного дозрівання.

Як створити сприятливі умови для розвитку мовлення

Насамперед - треба постійно, починаючи з самого народження, розмовляти з малюком і співати йому пісеньки. Намагайтеся якомога частіше називати словами те, що він робить, що ви робите разом з ним або що ви робите в його присутності («Зараз ми з тобою одягнемось і підемо гуляти», «Збираєш пірамідку? Молодець!», «Зараз я тобі молочко погрію» і так далі). Граючи з малюком, малюючи або ліплячи з ним, намагайтеся весь час проговорювати і коментувати і свої і його дії (називаються \neg вая словами те, що ви зараз в грі робите, що ви малюєте або ліпите) і, коли він щось вам показує або намагається сказати, обов'язково відповідати словами. Слова - це символи, що позначають людей, дії і предмети. Використання малюком займенників («мені», «мене», «мій») і його власного імені показує, що він зрозумів також, що можна позначати словом і самого себе. Велику роль у розвитку мови відіграють різного роду мовні ігри, віршики та примовки - такі як «Ладушки-ладушки, де були? - У бабусі ...», «Сорока-ворона кашку варила ...», «Гуси, гуси, га-га-га ...». Співати малюкові пісеньки і розповідати дитячі віршики дуже важливо, оскільки вірші та пісні являють собою форму збереження культурного досвіду - насамперед, досвіду емоційних переживань. Їх відтворення дозволяє людині увійти в той емоційний стан, який в них «закладено», і тим самим малюк починає долучатися до культурного досвіду і його освоювати. Це відноситься і до найпростішим дитячі віршики, типу «Ведмедик клишоногий по лісу йде, шишки збирає, в сумочку кладе ...».

В цей же час варто почати читати найпростіші малишових книжки і розповідати найбільш прості казки (типу «Ріпки», «Колобка» або «Теремок»),

при цьому, як ми вже говорили, краще придумив їм хороші кінці - наприклад, як Колобок втік від лисиці. Заохочення ж створює упевненість в своїх силах і бажання говорити ще і ще.

Ось конкретний *приклад* того, як може виглядати успішний варіант розвитку мови: Мама Льоші з самого раннього дитинства багато говорить з малими – шом, промовляє його дії та спільні дії з ним, розглядає з ним малишових книжки з картинками і називає те, що намальовано на зображенні. Тому Льоша досить рано (в 18-20 місяців) перейшов до активного освоєння мови: почав сам «запитувати» в тій чи іншій формі, як називається привернув його увагу предмет. Льоша постійно отримує відповіді на свої «питання» і бачить радісну реакцію матері, коли він задає питання. І досить швидко, ще не вмючи вимовити всіх звуків і всіх слів, він переходить до мови цілими реченнями, намагається висловити те, що його здивувало, порадувало чи налякало. Так, в 1 рік і 11 місяців у

Льоші стали з'являтися непоширені вимоги («Підемо гуляти»), в 2 роки і 4 місяці - осмислені, хоча і недосконалі синтаксично, поширені вирази (типу: «Ставок ути ми хлєп» - «Ми ходили на ставок і годували качечок хлєбом»). Якщо ваш малюк освоює мова приблизно з цього варіанту (дівчатка нерідко можуть і випереджати ці терміни), продов жуйте робити все те, що ви робите, і поступово переходите до більш складних розмов з ним, більш складним книжкам із картинками (але тільки не до страшним!) і пісенькам. Звернемося тепер до прикладів менш благополучного розвитку мови.

Кілька запізнiлий варіант розвитку

Дитина починає сам «запитувати» у дорослих нові слова приблизно в ті ж терміни (в період від 18 до 22 місяців), але доволі довго - років до трьох - задовольняється окремими словами, радісно їх повторюючи, не намагаючись зв'язати їх в слова і обмежуючись самими простими висловлюваннями («дай ляльку»). Зазвичай це буває пов'язано з тим, що дорослі мало розмовляють з малюком, мало розповідають і читають йому. Якщо в цій ситуації залишити все як є, послідує певне відставання загального розвитку: дитина буде менш тямущий, ніж багато хто з його однолітків, вам буде важче з ним домовлятися і він буде більш схильний діяти на вас капризами або істериками. Що можна зробити, якщо ваша дитина виявляє при знаки запізнiлого варіанти розвитку? виправити цю си туацію можна, але це зажадає від вас чималих зусиль і досить багато часу. Основне «ліки» - якомога більше розмовляти з дитиною, постійно називати словами свої і його дії і обов'язково кожен день грати з ним, промовляючи все, що ви робите в грі. Діти, з якими мало розмовляють, але які багато дивляться телевізор, іноді починають без розбору говорити окремі фрази з мультиків або навіть з реклами. Це може виглядати дуже кумедно, і дорослі, вільно чи мимоволі, часто заохочують дитину до цього. Але таке повто рення засмічує

формується свідомість малюка і гальмує розвиток і власної мови дитини, і його мислення.

Розвиток коментуючої мови

Людська мова - це засіб спілкування. Але не тільки. Одночасно вона є ще й засобом мислення, самоорганізації та управління своєю поведінкою. Володіючи промовою, ми можемо ставити цілі і досягати їх, не зважаючи на різного роду перешкоди. Можемо намічати план дій і здійснювати його. Можемо усвідомлювати зустрівши труднощі і шукати спосіб їх подолання. Можемо наказувати собі зробити те, що нам неприємно, і виконувати свій наказ. Шлях до освоєння всіх цих умінь починається з коментування мовлення, тобто з мовного супроводу дій, з простого називання того, що ми робимо, в момент самої дії.

Перше. Коментуюча мова є важливим кроком не тільки в розвитку мислення дитини, але і в освоєнні розуміння діяти цілеспрямовано і долати труднощі.

Друге. Якщо мама і інші дорослі члени сім'ї багато розмовляють з малюком, але не грають з ним і не називають словами ні свої дії, ні дії дитини, то при нормальному загальному мовному розвитку у нього може зовсім не скластися коментуюча мова і він буде відставати від однолітків за вмінням думати, долати перешкоди і досягати мети.

Перші спроби розповіді

Наша здатність до мовного спілкування багаточарова. У попередніх розділах ми вже говорили про самих перших, доречового її рівнях - безпосередньо-емоційному та експресивно-знаковому спілкуванні. Далі йде ситуативно-побутова мова, яку більшість дітей освоює, хоча б у першому наближенні, в період від півтора до трьох років. Ситуативно-побутова мова - це вміння пояснюватися в найпростіших побутових ситуаціях, тобто зв'язно висловлювати словами свої бажання, враження і думки, розуміти висловлювання інших людей і адекватно на них реагувати.

Освоївши цей рівень, дитина може висловлювати свої бажання і підтримувати елементарний діалог з іншим чоло-позовом. Але розвиток мови на цьому не закінчується. Наступний рівень - це освоєння уміння зв'язно розповідати. Розповідання передбачає вміння певним чином упорядковувати свій досвід - послідовно переходити від однієї події до іншого, пам'ятати, що було на початку, а що потім, і вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки між подіями. Щоб навчитися розповідати, малюк повинен, перш за все, слухати розповіді - не тільки казки й історії, а й розповіді дорослих, наприклад, про те, що вони сьогодні робили і що робив сам малюк.

Народження «я» і самооцінки

Коли наші діти освоюють мову, вони набувають не тільки надзвичайно ефективний спосіб спілкування з іншими людьми, але і нову систему регуляції своєї поведінки. Мовна система регуляції поведінки До початку активного освоєння мови малюк був тільки об'єктом мовної дії: слова дорослого володіли для нього спонукальною силою і він підпорядковувався мовному слову дорослого. Завдяки цьому дорослий міг за допомогою мови досить легко управляти діями дитини - відволікаючи від одних бажань і перемикаючи на інші. І якщо малюк не завжди виконував те, що говорила йому мама, то це відбувалося тільки тому, що він не міг цього зробити: або в силу того, що не до кінця розумів, чого ми від нього хочемо, або через те, що був захоплений сильними емоціями. Тому стосунки з мамою та іншими значущими для освоєння мови і появи «я» можна назвати відношеннями природного підпорядкування. Починаючи говорити, малюк тим самим чинить таке ж речевий вплив сам, активно спонукаючи дорослого виконати його бажання. Дитина кричить «Мама!» - І мама обертається або підходить до нього Він каже «Дай!» - І дорослий подає йому бажану іграшку. Освоюючи мова, малюк отримує можли вість, з одного боку, блокувати впливу дорослого («Ні!», «Не буду!», «Не хочу!»), З іншого - впливати на нього сам («Купи іграшку!», « Дай! »,« Давай грати! »і так далі).. Раніше дитину досить легко можна було відвернути, а потім він швидко забував про те, що чогось хотів. Тепер же, коли бажання малюка виражаються словами, вони стають більш стійкими.

Дитини стає все важче відволікти, він частіше виявляє настирність, а самих бажань стає більше («я не хочу манну кашу!», Навіть якщо голодний; «я хочу таку машинку!»). І якщо ви будете спілкуватися з дитиною, як і раніше, чекаючи від нього беззаперечного послуху, вас неминуче чекають маленькі і великі конфлікти.

При цьому, опановуючи промовою, малюк не тільки розширює свої можливості впливати на дорослого, але і одержує можливість протистояти його спонукань: «Ходімо додому!» - «Не хочу!», «Їж кашку!» - «Не буду!».. Якщо раніше ви без особливих зусиль могли управляти поведінкою малюка, то тепер можете стикатися з досить серйозним опором з його боку. Як найкраще вести себе в такій ситуації? Ви можете, як і раніше, спробувати відволікти малюка, переключити його увагу на щось інше, сподіваючись, що потім він забуде про своє бажання і спокійно зробить те, чого хочете від нього ви. У півтора-два роки відволікання ще достатньо ефективно, проте чим доросліше стає дитина, тим стійкіше його бажання і тим важче буває його відвернути.

Бо мова дарує дитині певну свободу від безпосередньої ситуації. Чим старше стає дитина, тим частіше відволікання не стає важливим, і ви знову опиняєтеся перед вибором: наполягати на своєму або поступитися. Мовна

система регуляції поведінки проявляється не тільки в можливості протистояти впливам навколишніх людей або самому впливати на них. З часом вона дозволить дитині навчитися впливати і на самого себе - ставити і досягати мети, виконувати свої наміри, планувати свої дії і коректувати їх, якщо виконання плану буває з перешкодами. Іншими словами, мовна система регуляції є основа волі і цілепокладання. Позиція, яку займає дитина по відношенню до нас, наших дії, самому собі та іншим людям, складається в спілкуванні з нами і багато в чому залежить від того, яку позицію але відношенню до світу, до самих себе, до дитини і до інших людей займаємо ми самі. Знаменита «криза трьох років» є саме одним з перших, ще незрілих проявів такого роду самостійної позиції. Класичні ознаки кризи трьох років - негативізм по відношенню до вимог дорослих, упертість як наполягання на своєму рішенні, свавілля і знецінення дорослих - являють собою саме прояв своєї (поки ще дуже незрілою) позиції.

Виникнення «я»

Складання мовної системи регуляції поведінки дуже тісно пов'язане з формуванням «я» малюка. «Я» - це своєрідний центр волі і бажань людини («я хочу!», «Я сам!», «Я не буду!»), А також джерело самооцінки: «я - хороший» або «я - поганий», «я - розумна» або, «я - красивий» або «я - негарний» і так далі. І ще «я» - це та інстанція, яка визначає коло можливих цілей: «я розумний і можу вирішити це завдання» або «я дурний, і мені нема чого намагатися читати цю книгу». Людське «я» завжди володіє двома аспектами. По-перше, ми говоримо «я», коли описуємо себе: «я - хлопчик» або «я - дівчинка», «я - високий», «я - добра», «я - розумний», «я - дурний» і так далі. Інакше кажучи, ми користуємося «я», коли описуємо наше уявлення про самого себе і нашу самооцінку («я - розумна», «я - дурна», «я - поганий»). По-друге, ми говоримо «я», коли висловлюємо свої почуття, бажання, наміри і думки: «я хочу ...», «я думаю ...», «я не хочу ...», «я вимагаю ...». Іншими словами, займенником «я» ми позначаємо себе як центр волі, джерело бажань, цілей, наполегливості і завзятості. Ці два аспекти тісно взаємопов'язані

Як з'являється «я».

У віці близько півтора років у дитини з'являється поняття, що його відображення в дзеркалі - це він сам. Одночасно з цим він починає впізнавати себе на фотографіях. Приблизно в цей же час або трохи пізніше дитина починає називати себе по імені («Вася хоче», «Маша йде гуляти»). Приблизно ще через півроку малюк, як правило, поступово переходить до займенника «я». Якщо дитина затримується на стадії позначення себе ім'ям або «ти», ви можете допомогти йому, програвши кілька разів цю ситуацію з іграшками:

Ви розсаджують всі іграшки в гурток, і кожна лялька, кожний зайчик або мишка по черзі називає себе «я» («я - зайчик», «я - лялька Оля» і так далі), а іншого - «ти» («ти - ведмедик», «ти - зайка»). Спочатку ви можете грати і за себе («я - мама»), і за всіх персонажів і запропонувати дитині назвати себе («я - Петя»), а потім можна розділити іграшки: за деяких будете грати ви, а за інших нехай спробує зіграти ваш малюк.

Що може і чого не може малюк на цьому рівні розвитку «я»?

Він може висловлювати словами свої бажання і прагнути здійснити ту чи іншу дію: налити воду в чашку, побудувати вежу і так далі.

Він не може: відкладати задоволення бажань на майбутнє, співвідносити свої бажання з бажаннями та інтересами інших людей і шукати компроміс, примиряти і погоджувати різні свої бажання ... У всіх цих випадках цілком звичайний плач і засмучення.

«Я - хороший» або «я - поганий»?

Людина практично ніколи не ставиться до себе байдуже - наше сприйняття самих себе завжди емоційно забарвленно: або позитивно, і тоді ми вважаємо себе «хорошими», або негативно, і тоді ми вважаємо себе «поганими».

Краще всього, якщо наша базова оцінка себе стійко позитивна, а свої дії ми оцінюємо кожен раз заново, і оцінка ця будується відповідно до ситуації і може надаватися як позитивною, так і негативною. Базова позитивна самооцінка і впевненість у собі являються основою нашої особистісної стійкості і нашою опорою у всіх складних життєвих ситуаціях. Самооцінка - це досить складне утворення, і ускладнюється в міру дорослішання людини. У самооцінці, що складається у дитини до трьох років, можна розрізнити два окремих аспекти - *по-перше*, базову оцінку: «я - хороший» або «я - поганий» і, *по-друге*, базову впевненість або невпевненість: «я можу» або «я не можу».

Позитивна оцінка себе виявляється в тому, що малюк радується, коли його хвалять, ніяковіє чи розбудовується, коли його лають, не погоджується або навіть обурюється, коли його називають поганим («сам ти поганий хлопчик!») Негативне ставлення до себе небезпечно тим, що дитина, який переконаний в тому, що він «поганий», вже не хоче бути хорошим. У цьому випадку всі наші спроби присоромити його пропадають даремно.

Оцінювати дії і відмовитися від «ярличків»

Дорослі досить часто не замислюючись висловлюють свої враження від дій і слів малюка за допомогою різного роду «ярличків» - слів, що містять те або інше визначення дитини: «Та ти у нас вундеркінд!», «Ах ти мій бестолковенький »,« Ви тільки подивіться на цього бешкетників! »,« Так значить, ти обманщиця »і так далі. «Ярлички» задають певний опис дитині. Малюк бере слова дорослого на віру і включає їх в своє уявлення про себе. В результаті у нього часто складається негативне самоопис («я обманщик») і готовність цього самоопису відповідати. Як не дивно, шкідливі не тільки негативні, але й позитивні ярлички. Справа в тому, що ярлички відображаються у свідомості малюка і він мимоволі починає прагнути їм відповідати. А ось як не варто реагувати: «Ах, ти дівчаток ображаєш! Ну, я тобі зараз покажу! »,« Ти справжній поросся!»,« От примхлива дівчисько!

«Я можу» і «я не можу».

До трьох років у вашого сина або дочки поступово починає складатися новий «шар» самоствалення, новий аспект самооцінки, пов'язаний з впевненістю чи невпевненістю в своїх силах і з сприйняттям своїх здібностей.

Ця грань самооцінки може бути виражена словами «я можу» і «я не можу», «я зможу» і «я не зможу», «я сильний» і «я слабкий» і так далі. Що ви можете зробити, щоб допомогти своєму маляті відчувати впевненість у своїх силах? Перш за все - радитися разом з ним і хвалити його, коли задумане дію у нього виходить. До трьох років у більшості дітей з'являються притязання - тобто їм стає важливий не тільки результат ,але і те, що вони самі, без допомоги дорослого, його досягли.

Криза трьох років Поступове складання «я» дитини зазвичай призводить до явища, що отримав назву «кризи трьох років». Але перш ніж обговорювати його, варто сказати кілька слів про те, що таке взагалі вікові кризи розвитку. Кризи - це такі періоди в розвитку дитини, коли встоявши - шійся спосіб життя і сформовані відносини з дорослими перестають відповідати новим потребам і можливостям зростаючого людини. А в результаті цього починається більш-менш болюча ломка старого способу життя. Перш за все він намагається перейняти - нерідко чисто зовні - ті способи поведінки, які він бачить у дорослих або у інших дітей.. Наприклад,

для кризи підліткового віку характерно, що підлітка вже не влаштовує ставлення до нього як до дитини, і він починає випробувати «дорослі» способи від носин. Але він не завжди розуміє, що таке «вести себе по-дорослому» і як зробити так, щоб дорослі з ним рахувалися. В результаті - підлітковий епатаж, прагнення будь-що-будь наполягти на своєму і відстояти свою самостійність хоча б в одязі, манері поведінки або зачісці. Вікові межі «кризових» періодів досить умовно - так звана «криза трьох років», в залежності від умов життя і рівня розвитку дитини, може початися і в два роки з невеликим, і в чотири, а може і зовсім не бути чітко вираженим (у цьому випадку відповідні йому поведінкові уміння дитина може почати освоювати лише в п'ять або навіть у десять років). Звернемося тепер безпосередньо до кризи трьох років. Його класичними проявами вважаються наступні особливості поведінки дитини: негативізм, що виражається в тому, що дитина відмовляється підкорятися вимогам дорослих («Не хочу! Не буду! Самі робіть!»).

Суть кризи трьох років полягає в тому, що дитина перестає беззаперечно підкорятися батькам. В результаті і з'являється упертість як одна з перших форм протистояння дорослому. Інакше кажучи, криза трьох років - це криза народження «я». Період глобальної опіки - це час від народження дитини до початку активного освоєння їм промови, приблизно до півтора-двох років. Вже на цьому етапі складаються між дитиною і батьками стосунки можуть бути більш або менш сприятливими для розвитку малюка. Найбільш сприятливі вони в тому випадку, коли малюк оточений любов'ю, теплотою і турботою і дорослі не шкодують часу на спілкування з ним, вводячи при цьому певні досить суворі заборони - розмежовуючи, що йому можна, і чого не можна робити. Епізодичне виховання, при якому батьки приділяють дитині увагу «за залишковим принципом» - коли у них залишається час від більш важливих з їхньої точки зору справ є гіршим способом виховання для дитини півтора-трьох років. Брак уваги і емоційної підтримки призводить до станів емоційного неблагополуччя, сприяє виникненню всіляких шкідливих звичок.

Залишається, за великим рахунком, два шляхи: або послідовно наполягати на своєму, вдаючись, якщо треба, до емоційного тиску на малюка, або почати вчити малюка домовлятися, допомагаючи йому усвідомлювати і висловлювати свої почуття і бажання і намагаючись надати нашим предками - ям захоплюючу форму .. Досить часто ситуація недоліку турботи і уваги виникає, коли народжується друга або, тим більше, третя дитина і основна увага мами перемикається на нього. По-хорошому, на кожному дитині віком до трьох років повинен припадати свій дорослий, який займається перш за все цією дитиною. Тому, якщо є можливість, варто покликати на допомогу бабусю або знайти няню.

Складання емоційної близькості

Емоційна близькість людей - це результат з'єднання їх емоційної відкритості зі співпереживанням один одного. Якщо емоційна прив'язаність малюка до матері і іншим близьким дорослим складається природним чином і її формування не вимагає зазвичай від нас особливих зусиль, то міра емоційної близькості і відкритості наших відносин з дитиною в дуже великій мірі залежить від нас. Перш за все, складання емоційно близьких і відкритих відносин залежить від нашої емоційної відізваності на переживання дитини, від нашої готовності до співпереживання. У період від півтора до трьох років малюк відчуває величезну потребу розділити свої переживання з близькою людиною. Якщо ця потреба залишається незадоволеною, дитина поступово почне замикатися в собі і буде ставати все більш емоційно закритим і недовірливим.

Крім того, існує ще й свого роду «техніка безпеки» захопливої взаємодії - набір правил, що визначають, як не варто діяти батькам. *Насамперед*, намагайтеся не обманювати дитину, тобто НЕ зловживати його довірливістю і не обіцяти свідомо нереальних подій типу зустрічі з чарівником, який виконає будь-яке його бажання. *По-друге*, не повторюйте одні й ті ж способи обігравання ситуації, якщо маляті вони вже приїлися і не викликають у нього ентузіазму. *По-третє*, намагайтеся захоплювати свого малюка грою, а не обіцянкою тих чи інших подарунків і нагород. І нарешті, четверте. Як правило, марно намагатися захопити дитину, якщо він вже увійшов в емоційне протистояння з вами, особливо якщо справа дійшла до сліз або до істерики. У цьому випадку спробуйте спочатку заспокоїтися самі і заспокоїти малюка, а вже потім починайте домовлятися заново

Загальне емоційне благополуччя

Якщо дитина більшу частину часу неспання активний і життєрадісний, якщо він рідко плаче і не вередує без очевидної причини, якщо його «негативні» емоції обично виникають з цілком зрозумілих причин - ви сміливо можете зробити висновок про загальний емоційному благополуччі свого малюка. Якщо ж у вашого сина або дочки постійно пригнічений або похмурі настрої, підвищена тривожність або постійні страхи, якщо дитина часто «безпричинно» вередує і плаче, якщо він пасивний і не хоче нічим займатися - все це змушує припустити якийсь емоційне неблагополуччя. Ще один прояв емоційного неблагополуччя, характерне для раннього віку, - так звані «шкідливі звички», коли дитина постійно гризе нігті, колупає в носі, писати (особливо якщо перед цим був період, коли він вже не писався), знову повертається до соски або не може від неї відмовитися. Важливо мати на увазі, що якщо в родині зберігається загальна емоційна напруженість, то

варто вам позбавитися від однієї шкідливої звички - може з'явиться інша, а позбавившись від неї, ви майже напевно зіткнетесь з третьою. Коли в батьків Гоші зіпсувалися відносини і вони стали постійно сваритися і подумувати про розлучення, трирічний Гоша почав гризти нігті. Причому сгризають їх дощенту, до появи виразок. Мама відучила його гризти нігті, але тоді він взявся постійно колупати в носі. Відучили колупати в носі - Гоша став писатися. І лише коли батьки остаточно розійшлися і Гоша звик до того, що тато живе окремо, з низкою шкідливих звичок вдалося покінчити. Що може викликати емоційне неблагополуччя малюкав період від півтора до трьох років? Найбільш частих причин три: брак любові і уваги до дитини (в тому числі через емоційної втоми мами і браку у неї емоційних сил), а також напружені відносини між дорослими членами сім'ї (між мамою і татом, мамою і бабусею і так далі).

Як краще відучувати малюка від шкідливих звичок

Те, що ми, дорослі, називаємо шкідливими звичками - смоктання пальця, колупання в носі, звичка гризти нігті, онанізм, дикі крики або агресивна поведінка, - для дитини являє собою або спосіб заспокоїтися і зняти емоційну напругу, або спосіб отримання задоволення, або спосіб привернути до себе увагу дорослого. Так, малюк може починати смоктати палець або гризти нігті в незнайомій або не дуже приємній обстановці, наприклад, сидячи в черзі в поліклініці. Тому простий заборона або припинення звичного дії малюка часто призводить до сліз і бурхливим протестам. І навіть якщо ви його «переборе», він залишиться наодинці зі своїм внутрішнім напруженням, яке потім може виплеснутися в інший, нітрохи не кращій формі, наприклад у агресивності або в спазмах шлунка. Тому, щоб відучити малюка від шкідливої звички, ми повинні вирішити щонайменше три завдання. *По-перше*, створити у малюка негативне ставлення до «шкідливого» дії, щоб він не хотів його робити. Для цього, як правило, буває достатньо розповісти малюкові про «страшних» наслідки його шкідливої звички (наприклад, про черв'яків, які заведуться у нього в животі, якщо він не перестане смоктати палець). *По-друге*, навчити його тому, як він може не здійснювати «шкідливого» дії. Інакше кажучи, дати йому ті засоби і способи, які допоможуть йому це дія не вчиняти. *По-третє*, дати йому можливість досягати позитивного результату - знімати напругу, отримувати задоволення або домагатися уваги дорослого

Психотерапевтичні казки

По мірі освоєння мови дитина починає розуміти все більш і більш складні історії і переходить від розглядання картинок в книжках до сприйняття

сюжету. І казки стають ефективним засобом впливу на малюка, в тому числі і засобом, що допомагає йому відучуватися від шкідливих звичок, - як правило, починаючи вже з двох з половиною років. Як будується така психотерапевтична казка? Для малюка, якому немає ще трьох років, казка повинна бути достатньо простою і короткою. Казка для дитини, яка постійно смочче палець чи соску: Маленький Міккі теж постійно смоктав палець і доссатися до того, що від пальця залишилася тільки половина. Тоді Міккі злякався і заплакав. Але тут прийшла Фея. Вона швидковилікувала пальчик Міккі і зробила його знову таким же довгим, як і раніше. А потім Фея подарувала Міккі чарівну курагу, яка набагато смачніше пальця, а смоктати її можна довго-довго. Міккі спробував і відчув, яка курага смачна. І з тих пір він смочче тільки курагу, але спочатку завжди просить маму, щоб вона гарненько її помила.

Спілкування з дорослими

Одні діти дуже рано звикають спілкуватися з усіма дорослими, які приходять в будинок, і відчувають себе з ними цілком комфортно. До двох-трьох років у них складається природна товарицькість (нерідко її називають вродженої), і вони легко освоюють повсякденні норми спілкування. Але є й інші діти. Реакція страху чужих у них зберігається до трьох років або навіть ще пізніше. Коли до них наближується «чужий» дорослий, вони, відчуваючи збентеження і переляк, можуть відвертатися, тікати або ховатися за маму. Таких дітей обов'язково треба спеціально привчати спілкуватися з іншими людьми, причому робити це поступово, щоб малюк відчував себе комфортно. Почати можна з освоєння найпростіших норм спілкування - наприклад, запропонувати маляті помахати ручкою на прощання і сказати від'їжджаючому гостю «до побачення» (вітатися і говорити «спасибі»).

Спілкування з іншими дітьми

На другому-третьому році життя малята часто (хоча й не завжди) вже відчувають потребу в спілкуванні з іншими дітьми, причому не обов'язково з однолітками. Але спілкуватися вони ще не дуже вміють, тому спілкування з

іншими дітьми повинна будуватися за допомогою дорослого - він може допомогти у вирішенні численних конфліктних ситуацій і зробити досвід спілкування позитивним. На відміну від спілкування з батьками та іншими дорослими, спілкуючись із дітьми, малюк вступає у відносини з собі подібними. Тому ранній досвід спілкування з іншими дітьми закладає основи майбутніх звичок і схильностей при спілкуванні з рівними - з друзями та товаришами, колегами та партнерами по роботі, а також з майбутніми супутниками життя. Досвід спілкування дитини з рівними складається з двох частин, які в рівній мірі важливі для розвитку вміння спілкуватися. *По-перше*, маляті важливо накопичити досвід близьких відносин з іншою дитиною (братом, сестрою чи знайомим), тобто досвід спільних ігор та спільного проживання різних побутових ситуацій і досвід конструктивного вирішення конфліктів за допомогою дорослих. *По-друге*, дитині потрібен досвід знайомства з іншими дітьми на дитячому майданчику та в інших «соціальних» ситуаціях, а також досвід гри поруч з ними. Близькі стосунки з іншою дитиною. Якщо у нас одна дитина, обов'язково постарайтеся знайти йому одного, щоб вони могли б не тільки грати на дитячому майданчику, але і ходити в гості один до одного і подовгу грати разом. Спочатку спільну гру дітей повинен організовувати дорослий. Він може запропонувати дітям, у що грати, допомогти розподілити ролі, підказати, що робити далі; крім того, він залагоджує конфлікти і стежить за тим, щоб не ущемлялися інтереси нікого з дітлахів.

Спілкування з іншими дітьми на дитячому майданчику, в гостях і інших ситуаціях

Досвід спілкування з іншими дітьми на дитячому майданчику та в інших подібних ситуаціях дуже важливий для того, щоб в майбутньому дитина навчилася вільно вступати в контакт з різними людьми і спілкуватися з ними. Коли малюки раннього віку грають поруч один з одним на дитячому майданчику, в яслах або в гостях одне в одного, це звичайно не можна ще назвати спільною грою - скоріше, це паралельна гра, тобто гра поруч, а не разом. Але ця «гра поруч» - дуже важлива ступінь для розвитку «гри разом».

Граємо і малюємо.

У період від півтора до трьох років дитині належить зробити величезний крок вперед у розвитку гри. Ми вже говорили про те, що гра являє собою одну з основних форм освоєння дитиною світу людської діяльності. Кожній дитині належить освоїти чотири великі області людського життя: руху і володіння власним тілом, дії з речами і предметами, людські взаємини і світ культури і культурних умінь. Цим чотирьом областям в ранньому

дитинстві відповідають чотири класи ігор: рухливі ігри, предметні ігри, найпростіші рольові ігри та перші ігри зі словами і зображеннями (насамперед сюди відносяться загадки і перші спроби дитини малювати і ліпити).

Рухливі ігри.

Розвиток рухів починається з самого народження, і до півтора років більшість малюків вже добре ходять, вміють діставати ті предмети, які залучили їх увагу, утримувати ці предмети і крутити в руках. У віці від півтора до трьох років розвиток рухів триває дуже активно: малюки вчаться бігати, лазити, стрибати, кататися на триколісному велосипеді, при бажанні ви можете навчити їх кататися на лижах і плавати. Як правило, маленькі діти з задоволенням грають в будь-які доступні їм рухливі ігри - в різні варіанти «наздоганялівок», в прості ігри з м'ячем і в хованки; крім того, вони захоплено «борються» з татом чи мамою. Всі ці ігри допомагають дитині удосконалювати володіння своїм тілом.

«Предметні» ігри.

Розвиток дій з предметами починається з найпростішого маніпулювання брязкальцями і піщалками. У рік-півтора більшість малюків вже готові з задоволенням їм освоювати всілякі «предметні» гри - наприклад, копати совочком в піску, робити з піску «пасочки», грати в кубики і найпростіші конструктори або складати мозаїки, запускати машинки і включати заводні іграшки. Від простого маніпулювання іграшками «предметні» ігри відрізняються тим, що в них до успіху ведуть не всі дії, а лише певні. Важливо пам'ятати, що безліч іграшок саме по собі ще не призводить до розвитку малюка; якщо ви не будете грати разом з ним, він може опинитися в групі інтелектуально пасивних дітей незалежно від того, скільки у нього іграшок.

Комунікативно-мовні та рольові ігри.

Як правило, в період від півтора до трьох років діти про¬ продовжували із задоволенням грати у всілякі «потешки» типу «Ладушек» або «Сороки-ворони» (див. розділ 5, с. 324). Такі ігри допомагають малюкові освоювати мову та дарують радість спілкування - в них можна грати до тих пір, поки це не набридне самій дитині. Новий і дуже важливий клас ігор, який діти можуть почати освоювати вже з півтора років, складають найпростіші рольові ігри. Рольова гра - це завжди гра в когось: в дочки-матері, у доктора і хворого, в магазин (тобто в продавця і покупців), в зайця і лисицю, в пригоди Мауглі і так далі. Інакше кажучи, у рольовій грі діти беруть на себе певні ролі - це можуть бути ролі дорослих або дітей, реальних людей чи персонажів книжки або мультика - і розігрують дії або взаємини обраних героїв. Граючи в рольові ігри, діти освоюють сценарії взаємодії з іншими людьми і вчаться по-людськи реагувати на різні життєві ситуації, а їх свідомість набуває глибину і багатовимірність. Рольова гра - це основний спосіб освоєння дорослих дітьми. Давайте згадаємо самі перші етапи розвитку рольової гри, які малюк може освоїти в період від півтора до трьох років. Найперший етап - це гра в окремі дії дорослого. Наприклад, в «заколисання малюка», «прогулянку з собакою» або «водіння машини». Малюки півтора-двох років часто починають грати в ігри такого типу самі, без допомоги дорослих. уявної ситуації як такої тут ще немає, дитина просто наслідує зовнішнім малюнком дії. Точніше, уявна ситуація є тільки для дорослого, оскільки він може назвати цю дію; щоб вона з'явилася і для дитини, необхідно слово дорослого.. Проста рольова гра (наприклад, « дочки-матері », « Відвідування лікаря », « покупка продуктів у магазині » або « поїздка на машині ») - це вже розігрування справжніх ролей: дитина уявляє себе мамою чи татом, надає ігровий сенс предметів (паличка може стати ложкою, а клаптики паперу - грошима) і розігрує ту ситуацію, якої в даний момент немає в наявності, але яку він представляє і називає словами.

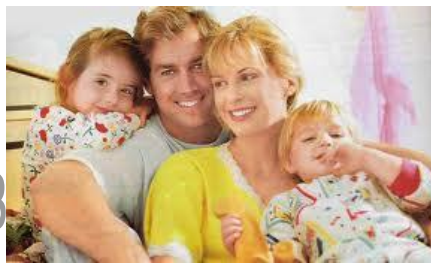
Про перехід на цей рівень можна зробити висновок, коли малюк, навіть якщо він ще погано говорить, знає і може сказати, у що він грає («ти крутиш колесо?» - «ні»; «ти ведеш машину?» - «так»). В простій рольовій грі дитина відтворює ті дії, які він уже бачив, будь то в повсякденному житті.

«Творці» та «руйнівники»

У дітей досить рано починають складатися різні стратегії отримання задоволення. Всі діти відчують задоволення, коли їм вдається домогтися

якого-небудь ефекту, але добитися ефекту можна двома принципово різними способами: щось зробивши (побудувавши будиночок з кубиків або з піску, склавши мозаїку і так далі) або щось зламавши. Зламати майже завжди легше, ніж зробити, тому малюки, з якими дорослі мало грають, нерідко звикають отримувати задоволення, саме руйнуючи або ламаючи небудь. Деякі батьки поблажливо ставляться до того, що маленька дитина обламує гілки у дерева, руйнуючої – щує виліпленого кимось сніговика або сніжний будиночок, чужу будівлю в пісочниці, постійно ламає іграшки. «Нехай вихлюпує зайву енергію, нічого страшного», - часто думають дорослі. Але дитина в цьому випадку звикає, що ламати й руйнувати - це нормально, і привчається отримувати задоволення від зробленого руйнівного ефекту. Підростаючи, така дитина зможе захотіти «просто так» обрізати телефонну трубку або розбити скло в під'їзді, зламати дорожній покажчик або підпалити чийсь машину ... Схильність маленької дитини все руйнувати та ламати може бути симптомом того, що він не знає чим зайнятися і не вмє грати, і в цьому випадку батькам необхідно побільше грати і розмовляти з ним, читати йому і розглядати разом з ним картинки.

Основні завдання батьків

Розвиток мови

- ❖ Постійно розмовляти з малюком, називати сло вами свої і його дії, а також ваші спільні з ним дії.
- ❖ Час від часу розповідати іншому дорослому в присутності дитини про те, що ви з ним сьогодні робили, заохочуючи дитину вставляти свої слова в ваш розповідь.
- ❖ Розглядати разом з малюком картинки і називати те, що на них намальовано.
- ❖ Уточнювати, як правильно вимовляється слово, яке намагається сказати малюк, при цьому не критикувати дитину і не сміятися над тим, як він говорить.
- ❖ Розповідати або читати малюкові дитячі віршики і примовки.
- ❖ Співати малюкові пісеньки.

Перехід до нових взаємовідносин і допомогу в становленні «я»

- ❖ Намагатися відкрито виражати свої почуття і бажання.
- ❖ Допомогати малюкові в називанні словами його переживань, почуттів і бажань.

- ❖ Намагатися розуміти почуття малюка в конфліктній ситуації і шукати конструктивний вихід, враховує і його, і ваші інтереси.
- ❖ Висловлювати свої негативні почуття і негативні відносини з приводу дій малюка, не оцінюючи при цьому його самого як поганого.
- ❖ Надавати емоційну підтримку у важких для дитини ситуаціях (таких як спілкування з незнайомими людьми або здійснення нової дії).
- ❖ Не йти на поводу у дитини, коли він вередує і влаштовує істерики, захищати свої інтереси та інтереси інших членів сім'ї - однак без емоційного відокремлення малюка і, особливо, без обзивання його дурним, поганим і так далі.
- ❖ Намагатися захоплювати малюка тим, що ми пропонуємо, а не тиснути на нього підвищенням голосу або погрозами покарань.

Розвиток інтелектуальної та пізнавальної активності

- ❖ Створювати багату пізнавальну середу: купувати розвиваючі іграшки та дитячі книжки з картинками, ходити гуляти в різні місця і називати словами все, що зустрічається вам під час прогулянки.
- ❖ Грати з дитиною в конструктори, кубики, складати мозаїку та подібні ігри, коментуючи словами свої дії і дії малюка.
- ❖ Грати з малюком в найпростіші рольові ігри.
- ❖ Читати малюкові книжки, розповідати казки, розглядати разом з ним картинки і називати те, що на них намальовано.
- ❖ Малювати і ліпити разом з малюком.
- ❖ Підтримувати дитину емоційно і активно виражати свою радість від його маленьких і великих успіхів.

Розширення кола спілкування

- ❖ Знайомити малюка з іншими дітьми на дитячому майданчику та встановлювати певні норми спілкування дітей один з одним (вітатися і прощатися зі знайомими дітьми, не забирати іграшки, не кидатися піском тощо).
- ❖ Створювати ситуації спільної гри з дорослим і іншою дитиною (братом, сестрою чи просто знайомим малюком).
- ❖ Допомогати малюкові спілкуватися з вашими гостями і іншими доброзичливими дорослими, які приходять до вас в будинок.

**Критерії благополучного
розвитку дитини в період від півтора до трьох років.**

Загальне емоційне благополуччя

Дитина (якщо він не хворіє) життєрадісний, веселий і активний (при цьому він може бути як бурхливим, так і спокійним і неквапливим).

Речовий розвиток

- ❖ Дитина спілкується в повсякденних ситуаціях за допомогою мови.
- ❖ Дитина може супроводжувати свої дії промовою.
- ❖ Дитина може розповісти близьким дорослим про цікаві події

Розвиток спілкування і взаємин з іншими людьми

- ❖ У спірних ситуаціях з дитиною зазвичай можна домовитися, він рідко вередує і зазвичай не замовляють істерик.
- ❖ Дитина вміє вітатися і прощатися з іншими людьми, може відповісти, як його звуть і скільки йому років.
- ❖ Дитина готовий грати разом з іншими дітьми або хоча б поруч з ними на дитячому майданчику, готовий обмінюватися з ними іграшками.
- ❖ Якщо у дитини з'явився молодший брат або сестра, у нього складається емоційна прив'язаність до них.

Розвиток гри, уяви та мислення

- ❖ Дитина вміє і любить грати в найпростіші рольові ігри.
- ❖ Дитина вміє і любить грати в кубики і простий конструктор.
- ❖ Дитина любить слухати казки і дитячі книжки та співпереживає їх героям.
- ❖ Дитині подобається малювати і ліпити.
- ❖ Дитину можна умовити щось зробити, використовуючи уявну або казкову ситуацію.

Поява «я» і самооцінки

- ❖ У дитини складається позитивне уявлення про себе («я - хороший»)
- ❖ У знайомих ситуаціях малюк часто прагне діяти самостійно («я сам»).

- ❖ Дитина вміє наполягати на своїх бажаннях і небажаннях («я хочу!»).

Розвиток рухів і побутових дій

- ❖ Дитина поступово все краще освоює уміння бігати, стрибати, лазити по шведській стінці та інші дії вміння (в залежності від досвіду, це може бути лижі, плавання і так далі).
- ❖ Дитина поступово вчиться самостійно роздягати ся й одягатися, умиватися і їсти, а також користується горщиком.